

УДК 338.1

Ніженська І.В.

*викладач кафедри економічної теорії, комерційного та трудового права
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини***АНАЛІЗ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ
ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ****THE ANALYSIS OF SCIENTIFIC APPROACHES
TO THE BLACK MARKET ECONOMY ESSENCE DEFINITION****АНОТАЦІЯ**

У статті зазначається, що у сучасних умовах тіньова економіка створює реальну загрозу національній безпеці та демократичному розвитку нашої держави. Автором обґрунтовано виділення економічного, криміналістичного та міждисциплінарного підходів до визначення сутності тіньової економіки. Наведена логічна схема функціонування тіньової економіки.

Ключові слова: тіньова економіка, рестрикція, державне регулювання, економічна безпека, підприємництво.

АННОТАЦИЯ

В статье указывается, что в современных условиях теневая экономика создает реальную угрозу национальной безопасности и демократическому развитию нашего государства. Автором обосновано выделение экономического, криминалистического и междисциплинарного подходов к определению сущности теневой экономики. Приведена логическая схема функционирования теневой экономики.

Ключевые слова: теневая экономика, рестрикция, государственное регулирование, экономическая безопасность, предпринимательство.

ANNOTATION

It has been noted in the article that in the present context black market economy creates a real threat to the national security and democratic development of our country. The author proves the outline of economic, criminalistic and interdisciplinary approach to the determination of the black market economy essence. The logical scheme of black market economy functioning has been suggested.

Keywords: black economy, restriction, government regulation, economic security, entrepreneurship.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасних умовах тіньова економіка створює реальну загрозу національній безпеці та демократичному розвитку нашої держави. Без урахування тіньової складової значно ускладнюється адекватна оцінка тенденцій у соціально-економічній сфері, процес прийняття ефективних управлінських рішень, реалізація законодавчих ініціатив [1]. Вищезазначене й визначає актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Окремі теоретичні та прикладні аспекти функціонування тіньової економіки висвітлені у наукових працях: А. Базиліюк, З. Варналія, П. Курмаєва, В. Поповича, О. Турчинова та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Необхідність чіткого і зрозумілого

визначення сутності поняття «тіньова економіка» та виділення його основних ознак обумовлена важливістю забезпечення єдиного методологічного підходу до аналізу даного явища, дослідження класифікації його проявів та розробки ефективних заходів протидії.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даної статті є аналіз наукових підходів до визначення сутності тіньової економіки.

Вклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Детальне вивчення наукової літератури дозволило нам виділити економічний, криміналістичний та міждисциплінарний підходи щодо визначення сутності поняття «тіньова економіка».

Економічний підхід акцентує увагу на етапах суспільного виробництва у тіньовому секторі, джерелах його фінансування та мотивах суб'єктів тіньових відносин.

Так, О. Ярмоленко категорію «тіньова економіка» трактує як фактично не контрольоване суспільством виробництво, розподіл, обмін та споживання товарно-матеріальних цінностей та послуг [2, с. 52].

Дане визначення акцентує увагу на функції контролю та не вказує на протиправність функціонування інституту тіньової економіки, а це, на нашу думку, є визначальною його характеристикою. У даному випадку удосконалення методик контролю та обліку фактично означатиме вирішення проблеми існування тіньових економічних відносин, а це положення є дискусійним.

У підручнику за редакцією професора В. Йосіпова наводиться наступне визначення: «Тіньова економіка – це система вторинних економічних відносин, що складається на базі основних виробничих відносин для отримання незаконних доходів за рахунок їх перерозподілу» [3, с. 429].

Першоосовою тіньових економічних відносин автор визначає сферу виробництва. Сфера послуг, на жаль, залишилася поза увагою вченого.

Дослідник Ю.Б. Іванов пропонує розглядати тіньову економіку як «сукупність навмисно приховуваних або перекучених економічних

відносин, що виникають при здійсненні легальних (законно дозволених) видів діяльності шляхом порушення податкових, адміністративних, кримінальних, трудових, санітарних або інших законодавчих норм і які завдають збитків державі (суспільству) в будь-якій формі» [4, с. 399].

У даному визначенні автором ігноруються кримінальні аспекти функціонування тіньової економіки – наркобізнес, торгівля людьми, зброєю та інші.

Значний внесок у розроблення сучасних наукових підходів до з'ясування механізмів тіньової економічної діяльності зробив О. Турчинов, який запропонував визначати тіньову економіку як економічну діяльність, яка не враховується і не контролюється офіційними державними органами, а також діяльність, що спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства [5, с. 32].

На нашу думку, некоректним є ототожнення тіньової економіки лише із діяльністю, оскільки у даному випадку відбувається штучне звуження кола її суб'єктів. Аналіз літературних джерел засвідчує, що більшість вчених погоджується із протиправним характером проявів тіньової економіки. У даному контексті злочинною може бути не лише діяльність, а й бездіяльність. Кримінальний Кодекс України з цього приводу чітко зазначає, що злочинна бездіяльність – це пасивна поведінка, яка полягає в невиконанні або неналежному виконанні обов'язку діяти, покладеного на відповідну особу законодавством, трудовими (службовими) обов'язками, обумовленого її попередньою поведінкою або загальноновизнаними морально-етичними правилами [6].

Трактування категорії «тіньова економіка» з позицій, переважно, економічної науки простежується й у енциклопедичних виданнях.

Наприклад, в економічній енциклопедії зазначається: «Тіньова економіка – сфера вияву економічної активності, спрямованої на отримання доходів від здійснення заборонених видів діяльності або на ухилення від суспільного (державного) контролю та сплати податків при здійсненні легальних видів економічної діяльності» [7, с. 637].

Колектив авторів юридичної енциклопедії вказує, що «тіньова економіка – це економічні процеси (виробництво, розподіл, обмін, споживання товарів і послуг), які приховуються їх учасниками від контролю держави та суспільства і не фіксуються державною статистикою, а матеріальні результати цих процесів не потрапляють до національного валового продукту» [8, с. 507].

У межах правових концепцій, тіньову економіку розглядають як особливу сферу поведінки, зокрема злочинної, що відхиляється від норми. Основну увагу вченими сфокусовано на дослідженні суспільно небезпечних форм економічної діяльності, запобіганні правопорушенням і

боротьбі з ними правовими засобами (кримінологічний та кримінально-правовий контроль) [9]. Саме цей аспект становить для нас особливий інтерес.

Академік В.І. Богачов, аналізуючи стан тіньової економіки в Україні, справедливо відзначає, що «тіньова економіка – це не тільки ті сфери життєдіяльності суспільства, які стоять за межами економіки, наприклад, незаконна торгівля зброєю, наркобізнес, проституція та інше, а, перш за все, порушення законів, відхід від сплати податків, які спостерігаються по суті справи, у всіх сферах підприємництва» [10].

Дослідник В. Ісправніков для віднесення економічних явищ до тіньового сектору використовує критерій протиправної діяльності й ухилення від офіційної реєстрації [11, с. 8-9].

Вчений Б. Даллагіо для визначення тіньових економічних процесів використовує поняття «ірегульована економіка», що означає діяльність економічних агентів, які здійснюють свою господарську діяльність всупереч визначених правил та чинного законодавства або приховують її від державних органів управління та контролю [10, с. 32].

Набув поширення також міждисциплінарний комплексний підхід до визначення даного поняття.

Так, професор В.М. Попович вважає, що «тіньова економіка – це сукупність соціально-нейтральних або соціально-позитивних неоподатковуваних джерел доходів громадян, отримуваних від неврахованих і неоподатковуваних державою видів економічної діяльності, а також конгломерат соціально-негативних джерел тіньових доходів і антисоціальних джерел тіньових капіталів, отриманих за рахунок скоєння протиправних криміналізованих і криміногенних, але некриміналізованих тіньових діянь у тих чи інших сегментах суспільно-економічних, фінансових, цивільно-правових відносин або відносин у сфері цивільного обороту речей, прав, дій країни в цілому» [12, с. 101].

У вищевказаному визначенні автор до структури тіньової економіки включає легальні, криміналізовані, криміногенні, але некриміналізовані види економічної діяльності. Останні, переважно, тісно пов'язані з іншими проявами тіньової економічної діяльності.

Згідно з визначенням В.В. Колесникова, «у найзагальнішому вигляді кримінальна економіка є взаємним зв'язком і обумовленістю певної інституційної структури (елементи якої для легальної економіки є переважно деструктивними), системами специфічно деформованих соціальних відносин (що спричиняють у суспільстві дисфункції легальних соціальних норм) та економічної діяльності, ураженої криміналізацією або суто кримінальною» [13, с. 300].

На нашу думку, саме міждисциплінарний підхід дозволяє значно розширити методологічні межі дослідження сутності тіньової економіки.

Його використання обумовлює необхідність застосування системного методу дослідження. Основою даного методу є розгляд об'єктів як систем, кожна з яких має свої цілі.

Так, на думку Миро Продума, основними принципами функціонування систем є [14]:

- принцип ефективного цілепокладання, суть якого полягає у тому, що ціль, яка визначає ефективну поведінку системи, завжди задається надсистемою;

- принцип цілісності – система має властивості, які не виводяться з властивостей її елементів і способів їх поєднання, і властивості, яких немає у її підсистем, тобто ціле є більшим від суми його складових;

- принцип детермінізму – причина зміни стану системи завжди знаходиться поза системою;

- принцип оптимуму – система повинна рухатися до мети за оптимальною траєкторією;

- принцип спеціалізації і кооперування – у процесі наближення до мети система має тенденцію спеціалізуватись на виконанні своєї функції і кооперуватись з іншими спеціалізованими системами;

- принцип ієрархічності – розвиток системи супроводжується ієрархізацією.

Враховуючи вищезазначене, нами запропоновано наступне визначення категорії «тіньова економіка». Тіньова економіка – це сукупність взаємовідносин протиправного характеру, які виникають між інституціональними одиницями у процесі створення, розподілу та перерозподілу доданої вартості у сферах публічного управління, виробництва продукції і надання послуг.

До основних ознак тіньової економіки нами запропоновано віднести такі:

- навмисний, корисливий, протиправний характер;

- економічна цілісність;

- наявність неформальних лідерів та управління;

- наявність стійких взаємозв'язків у сферах виробництва товарів та надання послуг;

- взаємодія з офіційною економікою за допомогою легальних суб'єктів господарювання та органів влади;

- загроза національній безпеці.

Використовуючи науковий підхід викладений у працях [15; 16], доцільно виділяти у складі тіньової економіки як соціально-економічної системи три підсистеми (рис. 1):

- системоутворюючий базис;
- системообслуговуючий комплекс;

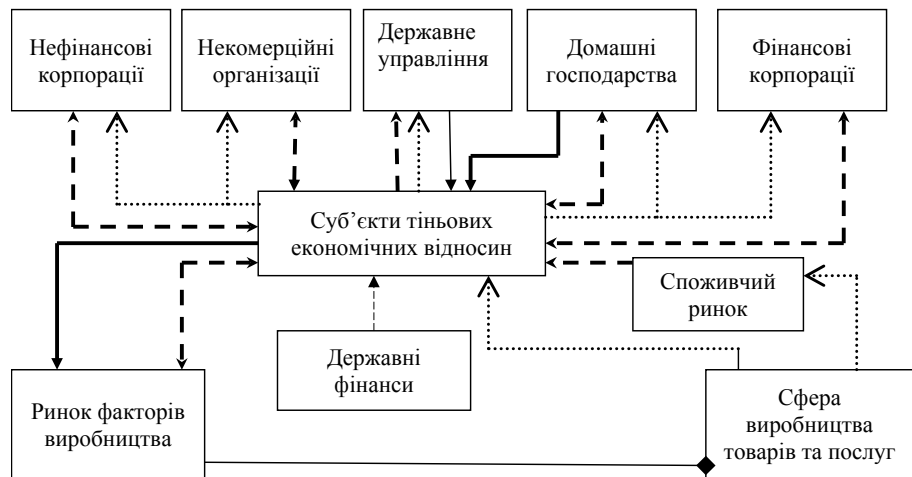

Рис. 1. Логічна схема функціонування тіньової економіки

На рис. позначено:

→ корупція; → рух робочої сили; → рух факторів виробництва (крім робочої сили); → злочини у сфері державних фінансів; → рух товарів та послуг; → рух грошових коштів.

Джерело: складено автором

- суб'єкти тіньових економічних взаємовідносин.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отже, детальний аналіз та узагальнення наукових підходів до визначення сутності категорії «тіньова економіка» вказує на те, що даний феномен є складною соціально-економічною системою. Тіньова економіка охоплює значну частину суспільного виробництва і визначається, в першу чергу, протиправним характером діяльності її суб'єктів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Особливості та шляхи детінізації економіки України: [матеріали засідання «круглого столу»] / За редакцією З.С. Варналія. – К.: НІСД, 2007. – 120 с.
2. Ярмоленко О. Тіньова економіка / О. Ярмоленко // Політика і час. – 1996. – № 5. – С. 51-54.
3. Цены и ценообразование: [учебник для ВУЗов] / Под ред. В.Е. Есипова. – СПб.: Питер, 2000. – 464 с.
4. Податкова політика: теорія, методологія, інструментарій: [навч. посібник] / За ред. Ю.Б. Іванова, Г.А. Майбурова. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2010. – 492 с.
5. Турчинов О.В. Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження / О.В. Турчинов. – К.: Вид-во АртЕк, 1995. – 300 с.
6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 7-ме вид. – К.: Юридична думка, 2010. – 1288 с.
7. Економічна енциклопедія: у трьох томах. – Т. 3. – К.: Академія, 2002. – 952 с.
8. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1998. – Т. 6: Т–Я. – 2004. – 768 с.
9. Бекряшев А.К. Теневая экономика и экономическая преступность [Электронный ресурс] / А.К. Бекряшев, И.П. Белозеров. – Режим доступа: <http://newasp.omskreg.ru/bekryash/ch1p1.htm>.
10. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації.

- ції : [монографія] / За ред. З.С. Варналія. – К. : Вид-во НІСД, 2006. – 576 с.
11. Исправников В.О. Теневой капитал: конфисковать или амнистировать? / В.О. Исправников // Экономика и жизнь. – 1996. – № 24. – С. 8-12.
12. Попович В.М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки : [монографія] / В.М. Попович. – Ірпінь : Акад. держ. податкової служби України, 2001. – 546 с.
13. Колесников В.В. Экономическое развитие общества и преступность // Современные проблемы и стратегия борьбы с преступностью : [монография] / Науч. ред.: В.Н. Бурлаков, Б.В. Волженкин. – СПб., 2005. – С. 267-350.
14. Продум М. Нація золотих комірців: психоінформаційна концепція України / М. Продум. – Тернопіль : ТРВС, 1996. – 72 с.
15. Тишевська О.В. Регіон як об'єкт дослідження [Електронний ресурс] / О.В. Тишевська. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/7_DN_2007/Economics/20622.doc.htm.
16. Kurmaiev P.Y. Practical approaches to the evaluation of shadow economic relations dimension in Ukraine [Електронний ресурс] / P.Y. Kurmaiev. – Режим доступу : http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/2576/1/Kurmaiev_PY.pdf.
17. Курмаев П.Ю. Алгоритм оцінки тіньового сектору економіки [Електронний ресурс] / П.Ю. Курмаев. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/33_PRNIT_2012/Economics/16_120186.doc.htm.